

*Оригиналан научни рад
UDC: 338.312(497.6 Teslić)*

ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ОПШТИНЕ ТЕСЛИЋ ПРЕМА ПОПИСИМА ОД 1961 ДО 1981. ГОДИНЕ

Тешо Ристић,¹ Корнелија Ристић²

¹Независни универзитет Бања Лука, Е mail: teso.ristic@gmail.com

²Грађевински факултет Београд

РЕЗИМЕ

Овдје је ријеч, како се може примијетити и према наслову овог рада о важном сегменту структуре становништва, њеној економској структури. Економска структура становништва се мијењала у зависности од године пописа. На њу су утицали чисто демографски фактори (фертилитет, морталитет, механичко кретање, старосна и полна структура), али и економски, социјални и културни фактори.

Теслић, као брдско-планинска општина, карактеристична је у прошлости и по великом природном прираштају, великом радном контингенту, али и кроз цијели период након завршетка другог свјетског рата по великим резервама женске и, знатно мање мушке радне снаге. Највише су коришћени пописи становништва из 1961; 1971. и 1981. године.

Кључне ријечи: *становништво, економска структура, радни контингент, радна снага, фактори.*

ECONOMIC STRUCTURE OF THE POPULATION IN TESLIC MUNICIPALITY ACCORDING TO CENSUS DATA FROM 1961 TO 1981

ABSTRACT

This study, as it can be concluded from the title of this work concerning an important segment of the population structure, is about the economic structure. Economic structure of the population has changed in regard to the year of the census. It has been affected by purely demographic factors (fertility, mortality, migrations, age and gender structure), but also economic, social and cultural factors.

Teslic, as a hilly and mountainous municipality, has been characteristic in the past by a high fertility rate, large labor contingent, but also throughout the entire period after the end of the Second World War by large reserves of female labor force and significantly less male labor force. Census data from 1961, 1972 and 1981 have been used the most in this work.

Key words: *population, economic structure, labor contingent, labor force, factors*

УВОД

Пописи становништва омогућавају нам да дођемо до неопходних података и о његовој економској структури. Економска обиљежја су веома значајни, саставни дио пописних обиљежја становништва. Пописи становништва садрже најчешће сљедећа економска обиљежја: привредна или економска активност, привредна дјелатност, грана привредне дјелатности, сектор власништва, становништво према обиљежју насеља (сеоско, градско, мјешовито) и друго. Истражујући економска обиљежја неког простора долазимо до сазнања о најзначајнијим особинама привређивања и уопште економским карактеристикама тог простора. Сазнања о економским обиљежјима омогућавају нам да унутар укупног становништва издвојимо контингент радне снаге. Затим, из тог контингента издвајамо радну снагу. Такође је могуће на основу истраживања економских обиљежја доћи до одређених резултата о улози различитих полова унутар економски активног становништва и економске искоришћености мушког и женског активног становништва уопште и по дјелатностима.

Економска структура становништва се мијења заједно са промјенама у привређивању. Економска структура одређеног простора и структура привреде су међусобно уско повезане. За нас су код сагледавања одређених промјена у економској структури становништва најважнији економски узроци и посљедице, али то никако не значи занемаривање, односно давање мањег значаја социјалним, културним и другим чиниоцима. Социјални и економски чиниоци и посљедице које они изазивају су међусобно дубоко повезане. Економским узроцима и посљедицама даје се предност јер промјене у економској структури утичу и на социјалну и просторну покретљивост становништва.

Економска структура становништва се може анализирати (схватити, разматрати) у ужем (структура становништва према економској или привредној дјелатности и занимању) и ширем (осим дјелатности и занимања обухвата и обиљежје активност, положај у занимању, сектор власништва, те подјела становништва на сеоско, градско и мјешовито, домаћинства према изворима прихода и величини посједа, просвјетна обиљежја и друго.) смислу. Податке о овим обиљежјима смо добили највише користећи резултате пописа из 1961; 1971. и 1981 године, а знатно мање из непотпуних резултата пописа из 1991. године.

Економску структуру укупног становништва могуће је проучавати на основу економске структуре активног становништва или радне снаге. Насупрот активном стоји неактивно становништво које је зависно од првог. Сваку анализу економске структуре започињемо разматрањем становништва према обиљежју активност. На основу тога добијамо јаснију слику радног контингента (најчешће се узима становништво од 15 до 64 године; активно + неактивно становништво) и контингента активног становништва, односно радне снаге.

ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА

Економску структуру становништва на територији општине Теслић смо анализирали прихватајући подјелу економске структуре у ужем, али и обиљежјима који се односе на структуру у ширем смислу. Разлог томе првенствено лежи у значају појединих обиљежја, али и простору који је дозвољен с обзиром на структуру гласила.

Са становишта економског развоја веома је значајно познавати број *активног становништва* (запослене и незапослене особе које чине понуду радне снаге). Број активног становништва се мијењао, како у апсолутним тако и у релативним вриједностима. Пописом становништва 1961. утврђено је да је те године било 20 946 активних становника. Десет година касније (1971.) број активног становништва је био мањи (19 020), да би се овај број повећао 1981. године (21 447). Процентуално највише активног становништва било је по попису из 1961. (45,8%), а најмање 1971. (36,1 %). Према попису становништва од 1981. овај број се нешто повећава и износи 37,3

% Повећан број активног становништва доводи се у везу са оснивањем више индустријских предузећа и развојем туризма у Бањи Врућици, те је и број иселеног, радноспособног становништва био мањи.

Број активног становништва према пописима из 1961; 1971. и 1981. зависио је од стања фертилитета, морталитета, али и од миграционих, прије свега емиграционих кретања. Обим економски активног становништва, иако није искључива одредница понуде радне снаге, ипак је ових двадесетак година био најважнија детерминанта понуде рада на територији општине Теслић. Број активног становништва би био знатно већи да није било интензивног иселјавања читавих породица, али и млађег нараштаја са ових простора. Наши прорачуни говоре да није било овако изражених миграција број становника на општини Теслић би премашио цифру од сто хиљада становника, већ 1981. године.

Табела 1. Укупно и пољопривредно становништво општине Теслић по активности према пописима (5)
Table 1. Total and agricultural population of the municipality Teslic with activities according to the census (5)

	Укупно		% актив- ног	Пољопривредно		Непољопривредно		% пољо- прив- редног	Лица са личним приход ом
	Свега	Актив но		Свега	Активно	Свега	Активно		
1961. година									
Свега	45 779	20 946	45,8	25 242	14 215	19 575	5776	55,1	955
М.	22 127	12 361	55,9	10 916	6 550	10 612	5 212	49,3	599
Ж.	23 652	8 585	36,3	14 326	7 665	8 963	564	5,8	356
1971. година									
Свега	52 713	19 020	36,1	22 373	12 608	30 340	6 412	42,4	1 854
М.	24 761	11 334	45,8	9 687	5 968	15 074	5 366	39,1	1 179
Ж.	27 952	7 686	27,5	12 686	6 640	15 266	1 046	23,8	675
1981. година									
Свега	57600	21 477	37,3	11 140	7 028	46 640	14 449	19,3	2 878
М.	28579	14 126	49,4	3 914	2 451	24 665	11 675	13,7	1 678
Ж.	29021	13 321	45,9	7 226	4 577	21 975	2 774	24,9	1 200

Број активног становништва 1971. године у односу на 1961. био је мањи јер се, између осталог, смањило и удио пољопривредног становништва, затим због све већег обухвата школовања омладине. Осим тога повећавао се сваке године и број свршених средњошколаца који су уписивали више школе и факултете. Економски развој општине Теслић био је веома успорен у односу на друге дијелове БиХ, па се тиме може објаснити да је повећање активног становништва за 20 година (1961-1981) било незнатно (свега 531).

Економска активност жена била је у сталном порасту па се број активног женског становништва повећао са 8 585 (1961. год.) на 13321. У складу с тим повећало се и релативно учешће жена (у оквиру активног становништва женског пола) са 36,3 % (1961. год.) на 45,9 %, па су се и у том погледу жене готово изједначиле са мушким активним становништвом (мање учешће жена за свега 3,5 %). У исто вријеме, процентуално учешће активног мушког становништва у оквиру ове полне групе се смањило 1981. године у односу на 1961. годину за 6,5 %. Разлог томе је привредно заостајање општине Теслић. Привредни развој није пратио у довољној мјери природни прираштај, па се све већи број мушког становништва налазио без радног ангажовања.

Демографски фактори у највећој су мјери одређивали обим активног становништва на простору који заузима општина Теслић. Физиолошки оквир радне снаге чинили су укупно становништво и унутар њега радно-способни дио. Међутим, на то су утицали и многи економски, социјални и културни чиниоци. Као примјер истичемо пољопривредно становништво и учешће жена у радном стажу. Иако је уобичајено да се у активно становништво убраја становништво између 15 и 65 година, у пољопривредне активности укључивало се и становништво од 5 до 70, па и више година старости. Како културни чиниоци могу утицати на запошљавање можемо видјети

била је повољна, али она ни издалека није била валоризована због економске неразвијености. Радни вијек становништва је био дужи него у развијеним општинама БиХ, јер се велики бој радника и поред пензионисања и даље бавио пољопривредном производњом. Све је то доводило до њиховог физичког изнуривања и ранијег умирања. Ипак, морамо констатовати да је основни извор радне снаге био у старости становника између 15 и 65 година. То је веома значајно јер се у овој доби налази највећи дио радне снаге која даје и најбоље радне резултате. У исто вријеме допринос дјечијег рада и старијих категорија становништва је мала на годишњем нивоу.

Табела 2. Запослено особље на општини Теслић према радном стажу – Стање 31. марта 1967 (5)
Table 2. Personnel in the municipality Teslic according to the work experience-State 31, March 1967(5)

	Укупно	До 1 године	2-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	Преко 40 година
Св.	3 921	180	761	897	877	917	184	67	23	13	2
Ж.	643	47	185	170	125	95	18	1	2	-	-
Ж. %	16,4	26,1	24,3	19	14,3	10,4	9,8	1,5	8,7	0	0
М.	3 278	133	576	727	752	822	166	66	21	13	2

Код анализе активног становништва веома је значајно познавање:

1. опште стопе активности;
2. специфичне или посебне стопе активности мушког и
3. специфичне стопе активности женског становништва.

Општу стопу активности на простору општине Теслић добили смо примјеном формуле:

$$p_a = (P_a / P) \times 100$$

гдје је:

P_a – активно становништво

P – укупно становништво

Општа стопа активности или економска искоришћеност радног контингента (p_a) према попису становништва 1961. године била је ниска и износила је 45,8 %, 1871. 36,1%, а 1981. 37,3 %. И ови нам подаци довољно говоре о недовољној ангажованости радног контингента становништва, односно о неразвијености ове општине.

Табела 3. Укупно и активно становништво општине Теслић према пописима (5)
Table 3. Total and active population of the municipality Teslic according to the census (5)

	Укупно		% актив-ног	Пољопривредно		Непољопривредно		% пољо-прив-редног	Лица са личним приходом
	Свега	Актив-но		Свега	Активно	Свега	Активно		
1961. година									
Свега	45 779	20 946	45,8	25 242	14 215	19 575	5776	55,1	955
М.	22 127	12 361	55,9	10 916	6 550	10 612	5 212	49,3	599
Ж.	23 652	8 585	36,3	14 326	7 665	8 963	564	5,8	356
1971. година									
Свега	52 713	19 020	36,1	22 373	12 608	30 340	6 412	42,4	1 854
М.	24 761	11 334	45,8	9 687	5 968	15 074	5 366	39,1	1 179
Ж.	27 952	7 686	27,5	12 686	6 640	15 266	1 046	23,8	675
1981. година									
Свега	57600	21 477	37,3	11 140	7 028	46 640	14 449	19,3	2 878
М.	28579	14 126	49,4	3 914	2 451	24 665	11 675	13,7	1 678
Ж.	29021	13 321	45,9	7 226	4 577	21 975	2 774	24,9	1 200

Специфичну стопу активности мушког становништва (p_{m_a}) израчунали смо помоћу сљедеће формуле:

$$p_{m_a} = (P_{m_a} / P_m) \times 100$$

гдје је:

P_{m_a} – мушко активно становништво

P_m – мушко становништво

Уврштавањем вриједности из горње формуле добили смо да је специфична стопа активности мушког становништва у Теслићу 1961. године износила 55.9 %, 1971. 45,8 %, 1981. 49,4 %. И овдје као и код опште стопе активности имамо прво смањење, а затим повећање активног мушког становништва. Код женске популације биљежимо сличну тенденцију специфичне стопе коју смо добили помоћу формуле:

$$p_{f_a} = (P_{f_a} / P_f) \times 100$$

гдје је:

P_{f_a} – активно женско становништво

P_f – укупно женско становништво

Тако је, према попису становништва из 1961. године посебна стопа женског активног становништва износила 36,3 %, 1971. 27,3 %, а 1981. 45,9 %. Ове посебне стопе активности становништва по половима говоре о повећаном мигрирању активног становништва између 1961. и 1971. године, као и о ниском степену привредне развијености општине Теслић. На већу специфичну стопу активног женског становништва по попису од 1981. године утицао је развој услужних дјелатности, а посебно туристичке и угоститељске. Осим тога на то су утицале и промјене статуса жене у друштву. До овог периода на запошљавање жена гледало се са подозрењем, односно сматрало се да у фирмама раде, углавном жене сумњивог морала.

Табела 4. Демографске резерве радне снаге на простору општини Теслић (5)
Table 4. Demographic reserve of the workforce in the area of the municipality Teslic (5)

БРОЈ СТАНОВНИКА				
Св.	15 – 64 год.	Активно	Демографске резерве	
			Апсолутна вриједност	% економ. неискоришћ.
1971.				
Св.	29 267	19 020	10 247	35
М.	12 917	11 334	1583	12,3
Ж	16 350	7 686	8664	53
1981.				
Св.	38 492	21 477	17 015	44
М.	14 436	14 126	310	2,1
Ж	19 181	13 321	5 860	30,6

У свим досадашњим пописима могле су се уочити и знатне *демографске резерве* радне снаге коју представља број неактивног становништва старости између 15 и 65 година. Као примјер узимамо попис становништва из 1971. и 1981. године. Демографску резерву радне снаге (R_D) у апсолутном износу добили смо тако што смо од броја становника (P) у радној доби (15 -64) у пописној години одузели број активних особа (P_a), односно помоћу формуле:

$$R_D = P_{(15-64)} - P_{a(15-64)}$$

Тако је 1971 број економски неактивних особа износио 10 247. Сљедећих десет година, односно 1981. он је био знатно већи и износио је 17 015 економски неактивних особа. Демографске

резерве у релативном износу, односно степен економске неискоришћености добили смо тако што смо број неактивних особа подијелили с бројем становника у радној доби. Привредне и непривредне дјелатности на простору општине Теслић нису биле у стању апсорбовати нарасле резерве радне снаге па су оне послужиле развијенијим подручјима тадашње Југославије и развијеним европским државама тога времена.

Демографске резерве мушке радне снаге су увијек биле мање од женских, поготово што се иде даље у прошлост. Самим тим, економска искоришћеност мушке радне снаге је била знатно већа од женске. Искоришћеност радне снаге у просјеку је била преко 90 %. Највеће демографске резерве радне снаге везане су за женско становништво. Међутим оне се мијењају у корист женске радне снаге, то јест смањују што нам показују и подаци из 1971. (53 %) и 1981. (30,6 %) године.

Контингент активног становништва, или радне снаге према пописима у бившој СФРЈ се посматрао кроз друштвени и приватни сектор, као и кроз *привредне и непривредне дјелатности*, односно ванпривреду. С обзиром на друштвено-економски систем, који је фаворизовао друштвени сектор, највећи број запосленог становништва био је управо у том сектору. Приватни сектор је имао маргиналну улогу у ангажовању контингента активног становништва.

Табела 5. Запослено особље у општини Теслић према врстама дјелатности и сектору својине (5)
Table 5. Personnel in the municipality Teslic according to the type of the activity and property sector (5)

Година	Друштвени сектор											Приватни сектор
	Укупно	Привреда									Непривредне дјелатности	
		Свега	Индустрија и рударство	Пољопривреда	Шумарство	Грађевинарство	Саобраћај	Трговина и угоститељство	Занатство	Стамбено-комунална дјелатност		
1964	4 190	3551	2 906	86	-	45	33	223	193	65	639	81
1966	4 087	3383	2 673	86	-	9	35	229	267	84	704	76
1968	3 864	3106	2 365	85	-	14	47	247	291	57	758	57
1969	4 009	3194	2 378	85	-	14	65	276	303	73	815	59
1970	4 000	3115	2 287	86	-	11	56	284	328	63	885	83
1971	4 260	3314	2 356	89	-	11	54	328	410	66	946	102
1972	4 423	3465	2 416	98	19	10	46	350	425	101	958	99
1973	4 521	3517	2 477	32	13	334	62	439	94	66	1 004	90
1974	4 796	3737	2 621	37	29	405	66	449	105	25	1 059	101
1975	5 191	4037	2 185	42	503	568	102	486	74	77	1 154	103
1976	5 359	4103	2 125	74	525	549	106	468	162	94	1 256	125

У друштвеном сектору број запослених се у периоду од 1964. до 1976. године споро повећавао. У овом, дванаестогодишњем периоду запослено је свега 1 169 радника. У просјеку годишње се запошљављало, једва изнад 97 радника. То је било мало с обзиром на природни прираштај, што се одразило и на миграторна кретања радне снаге и уопште становништва. Од 1976. до 1984. године стање се поправило, али још увијек недовољно да би се могло задржати нарасли контингент активног становништва на простору општине Теслић. Формирање нових предузећа и проширење активности постојећих допринио је већем запошљавању. Највећи дио контингента активног становништва (радне снаге) запошљавао се раније, као и данас, у индустрији. За примјер узимамо 1976. годину када је индустрија запошљавала 39,7%, грађевинарство 10 %, 9,8 %, а трговина и угоститељство 8,7 % радне снаге. На друго мјесто, одмах након индустрије заузимају ванпривредне дјелатности са 23 % запослених. Стање се битније није измијенило ни послје пописа од 1981, што се може видјети и у табели 6.

Табела 6. Радници у општини Теслић према дјелатностима и сектору својине у 1984 (5)
Table 6. Workers in the municipality Teslic according to the activities and property sector in 1984 (5)

Укупно	Друштвени сектор												Сектор индивидуалне својине	
	Привреда													
Свега	Индустрија и рударство	Пољопривреда и рибарство	Шумарство	Водoprивреда	Грађевинарство	Саобраћај	Трговина	Угоститељство и туризам	Занатство	Стамбено-комунална дјелатност	Финансијске и друге услуге	Ванпривреда		
7201	5757	2849	49	562	-	721	292	535	310	190	198	51	1444	295

Економску структуру активног становништва, односно радне снаге, ћемо анализирати и кроз секторе дјелатности, односно кроз примарни (пољопривреда и шумарство), секундарни (екстрактивна и прерађивачка индустрија, грађевинарство, производно занатство), терцијарни (услужно занатство, саобраћај, трговина, угоститељство и туризам) и квартални (културно-просвјетна, здравствена, административно-политичка и остале дјелатности) сектор. Анализа је вршена према запосленим радницима у друштвеном али без приватног сектора. Треба додати да овај сектор није имао значајнију улогу у привредном развоју општине.

Табела 7. Запослено особље друштвеног сектора у општини Теслић према секторима дјелатности (5)
Table 7. Personnel of the social sector in the municipality Teslic according to the sector activities (5)

	Сектори дјелатности			
	Примарни	Секундарни	Терцијарни	Квартарни
1964	86	3 144	321	639
1966	86	2 949	348	704
1968	85	2 670	351	758
1969	85	2 695	414	815
1 970	86	2 626	403	885
1 971	89	2 777	448	946
1 972	117	2 851	497	958
1 973	45	2 905	567	1 004
1974	66	3 131	540	1 059
1975	545	2 827	665	1 154
1976	599	2 836	668	1 256

У посматраном периоду учешће активног становништва у секундарном сектору било је подложно честим осцилацијама. Стање у примарном сектору, на почетку периода готово се није ни мијењало све до 1972. године када је забиљежено нешто веће повећање учешћа активног становништва. Сљедеће двије године удио активног становништва у примарном сектору пада за половину, да би наредни година дошло до скоковитог повећања (око 12 пута). За терцијарни и квартални сектор веже се све већи број активног становништва и они биљеже непрекидан раст.

С обзиром на мали удио активног становништва у примарном сектору могао би се стећи погрешан закључак о одмаклом степену деаграризације и урбанизације. Специфичност ове општине је у томе што већи дио становништва живи на селу него што би се то могло закључити на основу броја чисто пољопривредног становништва. Око 70 % становништва и даље живи на селу и поред чињенице да се повећава удио активног становништва у терцијарном и кварталном сектору. Самим тим, знатно мање становника живи у граду и мјешовитим насељима. Дакле, процес урбанизације је знатно спорији од деаграризације и раста неаграрних дјелатности. По попису становништва из 1971. године, сеоског становништва је било

неупоредиво више (91 % од укупног броја) од градског становништва (свега 9 %). Сљедећих десет година дошло је до незнатне промјене, па је по попису становништва од 1981. године сеоско становништво чинило 89 %, а градско свега 11 % укупног становништва општине Теслић. И поред промјене структуре становништва у корист терцијарног и кварталног сектора није дошло до изразитије миграције село – град. Велики број активног становништва, које је радило у граду, живјело је на својим имањима у селу и свакодневно путовало из села у град (дневне миграције). Велики број становника се бавио мјешовитом дјелатношћу. Често се могла чути констатација да се радници са села "одмарају" прије подне у државним фирмама, а после радног времена замарају радећи на пољопривредним имањима или обављајући занатске активности.

ЗАКЉУЧАК

На економску структуру општине Теслић су утицале су двије групе фатора: а) демографски и б) економски, социјални и културни фактори. У свему овом примат су имали економски фактори. У цјелини гледано, активно становништво је било недовољно искоришћено, те је у складу с тиме и развијеност општине, у поређењу са другим општинама тог времена, била на ниском нивоу. Зато је веома битно у циљу општег развоја ове општине знатније смањити демографску резерву укупне, а највише женске радне снаге. С обзиром на велике туристичке потенцијале и потребу заштите животне средине неопходно је будући развој општине заснивати на финој хемијској и дрвној индустрији, терцијарном и кварталном сектору.

ЛИТЕРАТУРА

1. Јакшић Д. (1995): Република Српска – простор, становништво, ресурси. Народна и универзитетска библиотека "Петар Кочић", Бања Лука.
2. Маријанац З. (2000): Развитак становништва Босне и Херцеговине 1850 – 1991. Матица српска Републике Српске, Бања Лука.
3. Ристић, Т. (1977): Географске основе развоја туризма на територији општине Теслић–магистарски рад. Универзитет у Београду, Београд.
4. Статистички годишњак БиХ, Републички завод за статистику, Сарајево, 1962 – 1981.